

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีเอกลักษณ์ทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสูงประเทศหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายทางชีวภาพ กายภาพ หรือเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งผสมผสานชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้จัดว่าเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีคุณค่ามหาศาลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของประเทศ

แม้ว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจะทำให้เกิดผลดีและนำมาซึ่งรายได้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของประเทศให้เจริญเติบโตขึ้น โดยใช้การลงทุนค่อนข้างต่ำเปรียบเทียบกับอุตสาหกรรมด้านอื่น ๆ เพราะประเทศไทยมีทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากมาย ดึงดูดชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก็คือ ผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวิถีชีวิตของชุมชนต่าง ๆ เป็นภาพด้านลบของการท่องเที่ยวที่ต้องใช้ต้นทุนทางสังคม

การจัดการท่องเที่ยวมักประสบปัญหาที่สวนทางกันระหว่างการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมกับการพัฒนาอยู่เสมอ (การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, 2540) จึงอาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่จะต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ ทางสังคม และทางวัฒนธรรม เมื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้ขยายตัวมากขึ้น ก็ย่อมที่จะต้องมีการใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมสิ้นเปลืองมากยิ่งขึ้น ดังนั้นเมื่อเกิด ปัญหาหรือผลกระทบ จึงมีลักษณะเป็นวงกว้างและลุกลามออกไปอย่างต่อเนื่อง (การเสวนาสหสาขาวิชาการระหว่างสถาบันแห่งชาติครั้งที่ 1, 2544)

ปัจจุบันรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมและพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้รับการนิยมนักท่องเที่ยว เพราะเป็นทางเลือกหนึ่งที่สามารถเดินทางไปท่องเที่ยวตามความสนใจของตัวเองมากขึ้น เป็นทางออกของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่จะพยายามสร้างผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ทั้งนี้เนื่องจากเป็นการท่องเที่ยวเป็นรูปแบบที่จะเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับสภาพของธรรมชาติและได้เรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชนภายในท้องถิ่นอย่างแท้จริง โดยไม่ทำลายและร่วมอนุรักษ์ให้ยั่งยืน

มีการประมาณเอาไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั่วโลกจะมีอัตราการเจริญเติบโตอย่างมากถึงร้อยละ 30 ต่อปี นักวิชาการด้านป่าไม้ของไทยคาดการณ์ไว้ว่า นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทยจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 20 ต่อปี (พงษ์ศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ, 2538) ดังนั้น เมื่อการท่องเที่ยวมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เราจึงควรมีการวางแผนและการจัดการให้ดีขึ้นกว่าเก่า เพราะนับวันปัญหาต่าง ๆ ก็ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดอาจเป็นตัวการสำคัญที่จะมาทำลายอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก็เป็นได้

ดังนั้น เพื่อให้รูปแบบของการจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น จึงควรเปิดโอกาสให้ชุมชนภายในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจในการจัดการการท่องเที่ยวภายในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งเป็นแนวทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนทางด้านการจัดการการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน และยังส่งผลกระทบต่อสภาพสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้น้อยที่สุด พร้อมทั้งเป็นแนวทางที่จะส่งเสริมให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเอง ทำให้เกิดการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวออกสู่ชุมชนอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังเสริมสร้างให้ชุมชนเกิดความตื่นตัวในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และการรักษาระบบนิเวศภายในชุมชน เกิดกระบวนการสร้างจิตสำนึกและความตระหนักในความห่วงแหนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตนเอง

จากการที่ผู้ศึกษาได้มีส่วนร่วมในการจัดทำผังแม่บทและแผนแม่บทเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพัฒนาของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (คณะทำงานพิเศษโครงการการศึกษาผังและแผนแม่บทเพื่อเป็นสถานท่องเที่ยวเชิงพัฒนา, 2546) พบว่า มีหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณโดยรอบประมาณ 40 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในความดูแลของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในจำนวน 40 หมู่บ้านดังกล่าวนี้ รวมถึงหมู่บ้านป่าสักงาม หมู่ที่ 1 ตำบลหลวงเหนือ อำเภอคอกยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ด้วย ในอดีตเมื่อ 15 ปีที่ผ่านมา ก่อนที่จะเข้ามาอยู่ในความดูแลของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในการตัดไม้และล่าสัตว์ป่า ต่อมาภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานแนวพระราชดำริ ให้หมู่บ้านป่าสักงามเข้ามาอยู่ในโครงการพัฒนาพื้นที่ป่าขุนแม่กวาง มีพื้นที่ประมาณ 70,000 ไร่ มีพื้นที่ทำการเกษตรกรรม ประมาณ 200 ไร่ และทรงมอบหมายให้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ นำรูปแบบของการพัฒนามาส่งเสริมอาชีพ เช่น การเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มหัตถกรรมทำเครื่องเรือนจากไม้ไผ่ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์พัฒนาป่าชุมชน การเก็บใบไม้แห้งในป่ามาแปรรูปเพื่อทำปุ๋ยออกจำหน่ายทั่วไป เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ แต่ในสภาพปัจจุบันก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ เช่น การหมุนเวียนเจ้าหน้าที่ของระบบราชการทำให้

นโยบายการพัฒนาขาดความต่อเนื่อง ที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ห่างไกลจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ และชุมชนขาดแคลนที่ดินทำกินในด้านเกษตรกรรม เนื่องจากสภาพพื้นที่ภายในหมู่บ้านป่าสักงามส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่า และสภาพของดินยังมีความเป็นด่างจำนวนมาก เนื่องจากเป็นดินที่สลายตัวมาจากหินปูน (พรชัย ปรีชาปัญญา, 2546)

ชาวบ้านในชุมชนบ้านป่าสักงามเคยประกอบอาชีพการทำไม้และล่าสัตว์ ต่อมาอาชีพดังกล่าวถือว่าเป็นอาชีพที่ผิดกฎหมาย ชาวบ้านไม่สามารถประกอบอาชีพดังกล่าวได้ จึงทำให้เกิดการขาดรายได้ ชาวบ้านจำนวนมากเข้าไปรับจ้างทำงานให้กับศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ เพื่อทำให้เกิดการฟื้นฟูของธรรมชาติและระบบนิเวศกลับคืนมา จนกลายเป็นทรัพยากรที่สามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นอย่างดี อีกทั้งชุมชนในหมู่บ้านได้ร่วมใจกันอนุรักษ์ป่า สัตว์ป่าที่เคยสูญหายไปบางชนิดได้กลับคืนมาสู่พื้นที่ นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบของป่าสักที่สวยงามทำให้หมู่บ้านแห่งนี้มีความเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการพัฒนาและส่งเสริมด้านการท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ประวัติศาสตร์ ตลอดจนวัฒนธรรมของหมู่บ้าน

ผู้ศึกษาเห็นว่าควรจะศึกษาศักยภาพของหมู่บ้านป่าสักงามในด้านต่าง ๆ เช่น ความพร้อมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ความพร้อมในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตลอดจนแนวทางในการส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน เพราะชาวบ้านต้องการให้มีการพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ทั้งนี้เพื่อให้เกิดอาชีพและเป็นรายได้เสริมของชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการพัฒนาความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น ตามแนวพระราชดำริ และรักษาพื้นที่ต้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านป่าสักงาม
2. เพื่อศึกษาความพร้อมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
3. เพื่อศึกษาความพร้อมในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

1.3 ขอบเขตการวิจัย

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่จะทำการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ชุมชนหมู่บ้านป่าสักงาม หมู่ 1 ตำบลดวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

1.3.2 ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) ซึ่งจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนได้ ประกอบไปด้วยบุคคล 3 กลุ่มหลัก จำนวน 25 คน ดังนี้

1. ผู้นำชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ตัวแทนกลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มอนุรักษ์พิทักษ์ป่า กลุ่มให้บริการการท่องเที่ยว กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกร ครู ตัวแทนร้านค้าชุมชน จำนวน 15 คน

2. ผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความรู้ ความชำนาญด้านต่าง ๆ ประกอบด้วย ด้านสมุนไพร ด้านป่าไม้ ด้านพรรณพืชและสัตว์ป่า ด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ ด้านประวัติศาสตร์ในชุมชนบ้านป่าสักงาม จำนวน 5 คน

3. เจ้าหน้าที่จากส่วนราชการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งกับการพัฒนาชุมชนบ้านป่าสักงาม ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่จากโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ องค์กรพัฒนาเอกชน และคณะทำงานปฏิบัติงานร่วมพัฒนาชนบท สำนักงานสนับสนุนกองทุนการวิจัยทหาร จำนวน 5 คน

1.3.3 ขอบเขตด้านเนื้อหา

สำหรับเนื้อหาของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ แบ่งเป็น 3 ส่วน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ศึกษาบริบทของชุมชนหมู่บ้านป่าสักงาม ประกอบด้วย

- ประวัติการตั้งถิ่นฐาน
- ลักษณะทางกายภาพ
- สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ
- สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

2. ศึกษาเรื่องความพร้อมของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประกอบด้วย

- ความพร้อมด้านการพัฒนาพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- ความพร้อมด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว
- ความพร้อมด้านการจัดการให้การศึกษาและกิจกรรม

3. ความพร้อมในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

- การมีส่วนร่วมในการประชุม การกำหนดปัญหา และกำหนดกิจกรรม การตัดสินใจแก้ไขปัญหาเพื่อหาแนวทางเลือก
- การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ การร่วมลงทุน ลงแรง ร่วมสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ฯ
- การมีส่วนร่วมในการประเมินผล ร่วมตรวจสอบการทำงาน และให้ข้อมูลต่าง ๆ

1.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

เป็นการศึกษาเรื่องความพร้อมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และความพร้อมของชุมชนในการมีส่วนร่วมด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภายใต้องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้ศึกษาและนำเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2540 ได้แก่ องค์ประกอบด้านพื้นที่ องค์ประกอบด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม องค์ประกอบด้านกิจกรรมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น

ทั้งนี้การศึกษามุ่งเน้นไปที่องค์ประกอบหลักทั้ง 4 โดยศึกษาจากบริบทชุมชน โครงสร้างพื้นฐานของชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของชุมชนบ้านป่าสักงาม เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ SWOT เพื่อวัดระดับความพร้อมของชุมชนด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยตัดสินใจจากเกณฑ์ขององค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้าน และทั้งนี้ขบวนการศึกษาได้จัดทำเวทีเชิญกลุ่มผู้เชี่ยวชาญจากหลากหลายสาขาอาชีพที่เกี่ยวข้อง ร่วมชี้ประเด็นสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนหมู่บ้านป่าสักงามว่าอยู่ในระดับใด เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวางแผนด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ต่อไป

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง เป็นการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกต่อการเห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนในหมู่บ้านป่าสักงาม

แนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การบริหารจัดการด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดระบบสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน การให้การศึกษาและถ่ายทอดประสบการณ์ของชาวบ้าน การจัดการของเสีย และการได้รับประโยชน์จากการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของหมู่บ้านป่าสักงาม

บริบทชุมชน หมายถึง ประวัติการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ และสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

ความพร้อมของชุมชน หมายถึง ความพร้อมที่จะจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนในด้าน การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 4 ประการคือ องค์ประกอบด้านพื้นที่ องค์ประกอบด้านการจัดการทรัพยากร องค์ประกอบด้านกิจกรรมที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ และองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น เพื่อพิจารณาถึงความพร้อมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนในหมู่บ้านป่าสักงาม

ความพร้อมในการมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการดำเนินงานที่ร่วมมือกันระหว่างชุมชนชาวบ้านและหน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้อง ในการพัฒนาชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้มีโอกาสร่วมคิด ริเริ่มวางแผน ร่วมแก้ปัญหา ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ติดตามและประเมินผลในกิจกรรมที่ทำ